

2

עגנון – יובל לנובל

ש"י עגנון והמשוררת גלי זקש בטקס הענקת פרס נובל לספרות לשנת 1966

הלל וייס

הסתרה בתוך הסתרה

נאום פרס הנובל של עגנון

שנים רבות רדף עגנון ורדפו בעבורו אחר פרס הנובל¹. אבל לא הפרס היה תכלית עבודתו וגם לא ההכרה הציבורית, אלא הפולחן של הכתיבה שבנסיבת מסוימות הפך למה שנקרא 'עבודת ה' כמו עבודת הלויים במקדש, שהוא ממשכה וכך במוקד נאוומו. השירה שבפה שהפכה לשירה שבכתב הנזכרת בנאום כמקור השיוך של עגנון כדוגמת פולחן הילקוטים שלו, ספרי הקודש שכתב ואף אותם הוא מזכיר בנאום ומקדימם לסיפוריו.

רדיפה אחר הכבוד מוכחשת מפיו תדיר ומעולם לא שכנע ואפילו לא את עצמו.² ההתפתלות הזאת עולה ללא הרף בהקשר הפרס ומביישת וגם נענשים עליה בכתיבה עצמה שעשויה לשכות את האתוסים שהיא מפתחת ותלויה בהם. לפי שאם יתגלו מצפוניו של המכסה דברו ומסתתר ייחשף במלוא רגש האשמה שלו רגש הגאווה ולא יצליח. הוא חשש גם מביטול הפרס מכוח דיבורים מוקדמים ואפשר שגם החלוקה בינו לבין המשוררת נלי ז'קס נזקפה לדליפת הבשורה בטרם גמלה ההחלטה הסופית.

ענין הכבוד ורדיפתו העכיר את חייו של עגנון וההתפתלות וההסתרות, ואף ההומור העצמי, האירוניה והסרקזם ואף הפאתטיות הן חלק ממסכת החשדניות העצמיות שלו שצפו עם קבלת ההודאה מיגאל לוסין, כתב קול ישראל שבישר לו ראשונה על ההחלטה של האקדמיה השוודית להעניק לו הפרס. עגנון חשש שהוא בתכנית של מתיחות, ושיהיה כלשונו לחוכא ואטלולא אבל השאיר פתח לאפשרות הדברים שיתאמתו וככל שמתארכת השיחה הוא מתרכך. גם כשקיבל עגנון את הפרס עצמו היה חייב להתנצל בדברי אפולוגטיקה בתוך נאומו המרהיב ובנאומים אחרים עד כמה אין הכבוד חשוב לו ולהאחז בגוף הנאום במזמור התהילים המפורסם: "ה', לא גבה ליבי ולא רמו עיני ולא הלכתי בגדולות ובנפלאות ממני". קלא, א. הסיבוך הנפשי והחישוף ומאידך הגאווה והרצון לנצל את הבמה למען דעת דורותיכם יוצרים טקסט עגנוני טיפוסי, טקסט רב רבדי ורב משמעי. טקסט שיש בו מוליך הירואי, טקסט נשגב, חזוני, חלומי במודוס הקדוש בלשון הקודש אבל יש בו לצד תוכחה והתחשבות גם רבדים רבים של חתרנות והכחשתה ברמות שונות ותוך כדי דיבור. על מקצת הסיבוכים הללו אנו מבקשים לעמוד.

האם הפתיחה הטרחנית לנאום, הקטלוגית כביכול על 'ברכות הנהנין' היא פתיחה ללא שימוש או שיש לה מיחזור וצידוק בהמשך הנאום. האם זו פתיחה מתחסדת, צדקנית ויתומה וגם קנטרנית כדי להודיע ולהיודע מה רב המרחק בינו לבין שומעיו או שהמחבר חוזר לנושא בעמקות רבה בעוד אופנים להעמיד שבת שיש בו גנאי או גנאי שיש בו שבת. נושא 'הברכה' חוצה את כל הנאום תחילה וסוף ואמצע. איזו חרדה ואמונה וספקותיה משקפת הברכה והחובה לברך. האם המעמד הוא השבעת שדים, טקס דתי או קרקס חילוני?

הפתיחה קשורה ברצף וברזולוציה צפופה מאוד לסוגיה בעניין ברכות החושים: אוכל ושתייה, טעם מעודן התלוי בטיב היין, ריח, ראייה ושמיעה שנקראות 'ברכות הנהנין' והנידונות במסכת 'ברכות' במשנה ובתלמוד. ואכן יש ברכה על שמועה טובה ודאית³ ברכת הטוב והמיטיב⁴. בנוסף עליה החובה ההלכתית והרצון לברך הברכה הנדירה כמצויין באותה מסכת בפרק 'הרואה' למי שרואה מלך ממלכי אומות העולם שצריך לברך בשם ובמלכות [כלומר להזכיר את שם האלוקים כבכל ברכה תקנית, שברכה לא שם ומלכות אינה ברכה] ברוך שנתן מכבודו לבשר ודם. כך למלכי אומות העולם ולמלכי ישראל ברוך שחלק. הטרחנות של עגנון כלפי מי שאינם אמונים על התרבות הזאת כבר צוינה בספרו של דן לאור חיי עגנון כיצד מנסה עגנון בזמן טקס חלוקת הפרס להתקרב למלך שבדיה ולברך בפניו ועליו הברכה הזאת אלא שעגנון שסיבך את הטקס הורחק בעדינות מן המלך כדי לא להפריע למהלך הטקס.

¹ דן לאור, הוד מעלתך, הוד רוממותכם (1966–1967) חיי עגנון, 1998 עמ' 609–551. פרק מפורט ביותר הדין בפרשת הפרס. אפשר מאז תורגמה היצירה "והיה העקב למישור" לשוודית [ראו שם, לאור 188–189 פרשת התרגום של הרב אהרנפרייז מסיפורי עגנון לשוודית [1925] וגם עמ' 575]. ואפשר שמשיתנו של עגנון הצעיר ליצירות הסקנדינביות שמהן תרגם מגרמנית כמו 'אבק' של ביירונסון והשפעתן על כתיבתו היפואית בעיקר כמו 'בארה של מרים' [1909]; 'תשרי' 1910; ובעיקר 'לילות' 1912 ותרומה גם היא לקסם ההכרה והמשיכה כפי שמעיד עצמו בענין ביקורו הקודם בסקנדינביה. מעצמי אל עצמי עמוד 41 "דברים שאמרתי בקהל מוזמנים בביתו של ציר ישראל לארצות סקנדינביה (שטוקהולם, ראש חודש תמוז תשי"א) הקסם הלירי השירי שמתחלחל גם לכתובתו הדיאליסטית ולתיוג העולם גם בנאום הזה.

² ראו: "לכבוד עצמי" מעצמי אל עצמי 47.

³ שו"ע, אבן העזר ג. גם השו"ע ומקורותיו חששו למתיחות או שמועות שווא ולכן ברכה היא רק על שמועה וודאית. חייב להיות אימות וכך נהג עגנון שעייב ברכתו.

⁴ קיצור שו"ע סימן מט בהקשר ברכת המזון ויין, סימן נט בהקשר שמועה טובה, מתי 'שהחינו' ומתי 'הטוב והמיטיב'. ראו דיון להלן.

היחס הציבורי לתימהוניות של עגנון נזכר אף הוא בין השאר בחיבורו של לאור וגם בזיכרונות ובתגובות אישיות⁵. האינצידנט הזה הריהו מורכב ביותר מעצם פילוסופית ותווית הברכה שהיא למעשה פדיון למתן מה' יתברך, מעין כפרה וקרובן. אחת הברכות המציינת את הבעייתיות הזאת היא התהוות ברכת 'הטוב והמטיב' עצמה. זו הברכה העיקרית בפתיחה. ההיסטוריה שלה קשורה בזיכרונות קשים על הרוגי ביתר שנתנו לקבורה⁶ והיא מכילה בתוכה ההכרה שגם שמועה רעה וגם שמועה טובה יכולות להתהפך בעתיד. על שמועה רעה מברכים "ברוך דיין האמת" כמו על שמועה על מת. בהתייחס לכך שנושא החורבן, השואה והשרפה בנאום ובחיי עגנון הם נושאים מרכזיים יש להדהודם הללו אפשרות של צידוק הדין. על כך נוסף הרובד המנטלי היהודי הגליצאי לדבר בשפה כפולה או רב משמעית והרובד האישיותי המסובך מאוד של עגנון המעצים את הרובד המנטלי. הפרשה הזו אינה זוטא אלא היא מחלחלת לכל הפוזיציה הנפשית של קבלת הפרס והתגובה עליו בנאום. הברכה ברדיפת הכבוד, הרגשת האשמה שהכבוד הוא מכוח חסד לאומים שהוא חטאת כשברקיע נושפת השפה הגרמנית ותרבות גרמניה. חוסר היכולת הפשוטה להיות אסיר תודה בלי לבעוט בדלי הוא מהלך שהוא למעלה מכוחו של עגנון והעיקר ההזדמנות להתחשבות עם הגויים על השואה ועל חורבן הבית כל זה הוא מסד שחוצה את כל הנאום מראשיתו עוד סופו ומפרש את הסאב-טקסט שלו ויחד עם זאת כל הרשת העדינה של תיוג העולם באמצעות הברכות הוא חלק מובהק מההשג הספרותי שהוא תרגום הבריאה ליצירה.

המלכותיים

נתחיל בפרשת 'המלכותיים'. בפתיחת נאום פונה עגנון למלך שבדיה בשם התואר המקובל 'הוד מלכותו' ואחר כך ממציא שם עצם חדש – The Royalties, 'המלכותיים' בעברית, במקום שם תואר 'המלכותיים' שהופך ליסוד ביקורתי אירוני, כיון שהוא מנפח את יישותם של הנוכחים. החשבון עם המלכים או הגויים, פרשות חורבן הבית, הגלות והשואה הם הציר המרכזי של הנאום המתעצם עם הגשת תעודת הזהות האישית והחוויות הביוגרפיות הקונקרטיות הנזכרות בנאום.

טוען עגנון מעין טענה של דישראל⁷: אני לוי, מצאצאי שמואל הנביא, צאצא מבני קורח על פי מזמורי התהלים הרבים המיוחסים לבני קורח, וקרוי על שמו, ולכן אפיק היצירה שלי שהוא בלשון הקודש ולשם הקודש, ומשם הוא יונק ואליו הוא חוזר. לא בדיוק הספרות העברית שקבלה עליו ששכח את סופריה בנאום. עגנון לא הזכיר למעשה אף אחד מן הסופרים העבריים, והדברים נראים רק כשחצנות או ככפיות טובה, אבל יש להאזין להם גם ממקום שניתנו ומהרועה שלהם ומהערוץ שבו בחר לדבר. זהו מהלך קבוע המלווה את מיטב יצירת עגנון ברבדי הקודש שלה כמו

⁵ בשנת 1966 הייתי סטודנט שנה ב' ועורך המדור הסאטירי בעיתון הסטודנטים בבר אילן "בת קול" והגבתי על התנהגותו של עגנון בנסיבות הפרס. גם מורוי ורבי ברוך קורוצוילי שהיה כידוע מעורב עד צוואר בנושא הפרס סיפר בכיתה על תגובתו של עגנון בטלפון כשטילפן אליו תוך חיקוי, שאני יכול לחזור עליו גם כיום. גם מורי ורבי צבי לוו יבדל לחיים ארוכים סיפר לי בפעם השנייה על חוויות בנושא שסיפר לו מורי ורבי פרופ' יהודה פרידלנדר 'בל"א, כל השומע ישחק ותצילנה אוזניו.

⁶ הטוב והמטיב ביבנה תקנוה כנגד הרוגי ביתר. דאמר רב מתנא: אותו היום שניתנו הרוגי ביתר לקבורה תקנו ביבנה הטוב והמטיב, "הטוב" – שלא הסריחו, "המטיב" – שניתנו לקבורה.

⁷ אחת מן המימרות המפורסמות של דישראל: "כן, יהודי אני. ובזמן שאבות אבותיו של הג'נטלמן הנכבד היו פראים אכזריים באי נידת, אבותי היו כוהנים במקדש שלמה" ~ בתשובה לציר האירי דניאל או'קונל שתקף אותו בפרלמנט ולעג לו על מוצאו היהודי.

קבלת פנים לש"י עגנון בלונדון בדרכו ארצה לאחר קבלת פרס נובל

בסיפור 'חוש מציאות ובילקוטו של עגנון' ספר סופר וסיפור'. כלומר אי ההבנה של יצירת עגנון ועולמו היא קובלנה של עגנון נגדה-נא ל'מלכותיים' ותבל ומלואה ויש בו אלמנט של קריאת תגר או התגרות כמו החיות הנזכרות בסוף הנאום הקוראות תגר על עגנון שלא ירד לעולמן כמו הכלב בלק המפורסם והחתרן.

בפתיחה עגנון מתייג בחן רב את עולמו של הקב"ה באמצעות הברכות העדינות ורציפותן כפי שביאליק במאמרו 'הלכה ואגדה' מסביר כיצד המשנה היא אפוס ומביא דוגמאות. עגנון חוזר למקורות יניקתו בנאום כמה פעמים תחילה אמצע וסוף כמו שלמד שיחת הבריות, כל הבריות והחיות והעופות כשלמה המלך ומהם קיבל ברכה רבה בנוסף למראות השתייה שלו שהוא מפרט בנאום ומקור המעשיות מתוך האזנה לשיחת הבריות ועיקר ההשפעות ויניקתו שקיבל מכתבי הקודש ובשוליים גם מסופרים גרמניים או ספרות מתורגמת לגרמנית על כל הפרובלמטיקה בהקשר השואה. כאשר השיא הוא במשלו הציני, הכחשת כל ההשפעות או חוסר יכולת לעקוב אחריהן. "לאו כל אדם זוכר כל טיפת חלב ששתה מה שמה של אותה פרה ששתה מחלבה".

השורה המפורסמת שפותחת את עיקר הנאום גם כפי שהוצג באותיות פטיט על השטר של חמישים ₪ של מדינת ישראל היא "בשל קטטרופה היסטורית נולדתי אני באחת מערי הגולה"

ההקשבה להקלטה של הנאום, לרום קולו של עגנון ולקצבו ולהפסקותיו היא פרשנות חשובה לנאום שיש בו אלמנט של תוכחה וקינה. 'קטטרופה' לכאורה פרי מקריות קיצונית, אבדן שליטה כביכול של הא-ל על ההיסטוריה ובכך נותק עגנון בזרוע מן המקום בית המקדש בירושלים והמסורת השירית המהותית שהוא שייך אליה 'שירת הלויים'. מתוך גלות זו עלתה ובקעה יצירת עגנון שהיא כולה ערגה לחדש ימינו כקדם מהיכל השירה. אפילו המלאכים מתקנאים בו מחמת גילוי הסוד הצפון והמנחה אותו בכתיבתו וחוששים ממנו שמא יצליח במשימתו מכוח הערגה הזאת לשחזר את שירת הלויים ולשזור אותה ביצירתו. כלומר לבנות את המקדש מחדש.

הברכה הקלאסית למלכים ולקיסרים ואף לשלום המדינה הנאמרת בכל בתי הכנסת היהודיים מכוח הכלל 'הווי מתפלל בשלומה של מלכות' [אבות ג, ב] מטעמי הסדר הציבורי מהדהדת בתוכה את הקשרה בתהלים שהוא הפסוק "אשר פיהם דיבר שווא וימינם ימין שקר". כלומר גם בחנופה יש אופציה חתרנית ומי שרוצה גם להלשין וגם להיות אנטישמי וגם להציף נושא כאוב שמדבר בשפת תהלים וביידיש ובגליצאית ובעגנונית ובכל מקום שבו יושב יהודי מתוחכם ומומר רשע יש לו בקעה להתגדר בה. אבל אין זה הכל. היהודי מתחנף גם בתמימות ובהערצה למלך הגוי כמו למלך מלכי המלכים, להבדיל ואור וחושך משמשים בעירבוביא אבל בסך הכל האור גובר וכך גם הברכה וכך גם הנאום. אפשר לפרש הכל לרעה אבל אין לעשות כן כמו ברכת הטוב והמיטיב הדו צדדית טוב לו ומיטיב לאחרים.

שְׁלַח יְדִיד מִמְּרוֹם פָּצְנִי וְהַצִּילֵנִי מִמַּיִם רַבִּים מִיַּד בְּנֵי גֹכֵר: אֲשֶׁר פִּיהֶם דְּבַר־שׂוֹא וְיַמְיָנָם יָמִין שֶׁקֶר: א–לֵהִים שִׁיר
חֲדָשׁ אֲשִׁירָה לְךָ בְּנֶבֶל עֲשׂוֹר אֲזַמְּרֶה־לְךָ: הַנּוֹתֵן תְּשׁוּעָה לְמַלְכִים הַפּוֹצֵה אֶת־דָּוִד עַבְדּוֹ מִחֶרֶב רָעָה: פָּצְנִי וְהַצִּילֵנִי
מִיַּד בְּנֵי־גֹכֵר אֲשֶׁר פִּיהֶם דְּבַר־שׂוֹא וְיַמְיָנָם יָמִין שֶׁקֶר: תְּהַלִּים קַמֵּד ז–יֵא.

מי שבוחר רק בממדד החתרני או בממדד ההלשנה מנצל אופציה אבל אינו מקשיב רב קשב לתמימות. מנצל רק את הממדד החתרני ולא את הממדד הנורמלי והממוסד של שבת לשם שבת הן כנימוס והן כהכרת תודה. המודעות לפרובלמטיקה הזאת, הדיבור הכפול עולה הרבה ביצירת עגנון לא רק ביחסי יהודים גויים, אלא בכל צורות היחסים. אבל האם היא רק 'תיקו' חסר הכרעה כהצעת זיוה שמיר או 'אי מוגדרות' כהצעת אברהם יוסף בעבודת המאסטר שלו ואין בה הכרעה או משיכת הלב אל תכלית החן, ההדר והקדושה. איני סבור כן. עגנון מתכוונן בסופו של דבר למודוס הגבוה ומונחה אליו. מודוס שירת המלאכים⁸ המקנאים וכך גם יש לפרש את הסיום הקלישאי והרפה שנגאל במקצת מכוח נושאי הנאום ועיבודם.

לכאורה דברי שבת למעשה מובלעת ההערה שחכמת החכמים ומעמד המלוכה טעונים עדיין שיפור גדול מאוד מן המצב הנוכחי וכך גם מצב היהודים בארץ ישראל ובמדינת ישראל שעדיין אינם יושבים לבטח ויהודה וישראל טרם נושעו, הסיום הנדוש ביותר ובא לציון גואל שהוא גם היחלצות מז'אנר הנאום שמעיק על עגנון כפי שרואים במקומות רבים שבהם מופיעים נואמים ונזכרים נאומים ביצירותיו וכן מילות הסיום הקלישאיות דתיות הטקסיות "ובא לציון גואל" כן יהי רצון, אמן אכן זו הודיה ושילוב של הנאום במסכת המחוות המילוליות אך גם עקיצה רבא לעצמו ולשומעיו וזוהי שפתו המיוחדת של עגנון האיש ויצירתו. אך האם לא מגיעה גם אמן של ממש בלב שלם לברכות ולייחולים.

מכל מקום כאשר עגנון מסיים את נאומו הוא חוזר ומברך את המלכות ואת המדינה שיתחזקו בהרבה ממצבם הנוכחי. אבל זה אנו עושים גם ביום כיפור בפיוט "ונתנה תוקף": "ויכון בחסד כסאך ובו תנשא מלכותך" ובפרקי תהלים שונים וגם בתורה עצמה: "ועתה יגדל נא כוח ה' כאשר דיברת". במדבר יד, יז. זאת שפה רב תחומית שיש בה הכוונה! "כי שרית עם אלוקים ועם אנשים ותוכל". ההתמודדות עם ה' או עם שרו של עשו אינה לשם נצחוננו או קינטורו אלא התמודדות שנכפתה על יעקב כדי לחשוף את טיבעו וייחודו.

"אני טרם אכלה את דברי אתפלל תפילה קצרה. הנותן חכמה לחכמים ותשועה למלכים לאין שיעור חכמתכם ירבה וינשא את מלככם, בימיו ובימינו תושע יהודה וישראל ישכון לבטח ובא לציון גואל ושמחת עולם ליושביה והתענגו על רוב שלום, כן יהי רצון, אמן".⁹

נושאים העיקריים בנאום - מוטיבים רעיוניים, מילוליים ומבניים

הברכות, האבא-והולדת השיר, הגלות, הירידה מן הארץ, העונש, הרפה, בניין הארץ, מקורות היניקה. כל הנושאים הללו נעים בנאום במסלולים מקבילים קולקטיבים ואישיים. מה שאירע לאומה אירע לאדם הפרטי בעל השליחות המשיחית, במיתוביוגרפיה של האיש עגנון.

הקונסטרוקציה של הנאום נמדדת בנושאים המרכזיים ובהשתרגותם ובחזרות האובססיביות והפרקטאליות שישנן בנאום כמו נקודת המוצא, נקודת הראשית או הבראשית של שירת עגנון. הולדת השיר אותה הוא מסמן בפלט ילדות שדיקלם בגיל חמש מתוך געגועים לאביו שנסע לשבועות אחדים ליריד לשקוביץ. פעמים אחדות גם בנאומים קודמים מציין עגנון נקודת ראשית זאת וברקעה הגעגועים לנוכחות האייקון של האב העליון, זיו הפנים והאידיאה של האב ותחושת החסר-ההעדר של האב ומילויה בוקעים בסיפורי הילדות האגדיים כמו הללו שנלקטו ל "באהל ביתי" ובחוויות המעובדות בסיפורים כמו "המטפחת", "ציפורי", "סיפור נאה של סידור תפילתי" ובחלקים מ"הדום וכיסא" המציינים שיבת-האב לביתו ממסעיו בירידים והן החיפוש אחריו בזמן העדרו החל משיר הילדות הראשון של שמואל יוסף טשאטשקיס [עגנון] שיר בעל פה שהילד חיבר מליבו ולמעשה

⁸ לפנים מן החומה - הדום וכסא (1958-1960) עמוד 162

פתחו בשירה ששרו המלאכים בשעה שהוריד אברהם את יצחק מעל גב המזבח אחר שקרא אליו מלאך ה' מן השמים ויאמר אל תשלח ירך אל הגער ואל תעש לו מאומה. בואי וראי כחם של ראשונים, כשאנו אומרים האדרת והאמונה, שיר שהמלאכים שרים לפני הקדוש ברוך הוא, אימתי אנו אומרים, ביום הכיפורים, בבגדי לבן, בכפיפות קומה, באחזת אימה, בפתיחת הארון ועומדים יחפים וצמים לילה ויום, ואילו בשולחנו של אלקנה שרו את שירת המלאכים מתוך אכילה ושתייה, מתוך ישיבה, מתוך שמחה.

⁹ ראו הערות השוליים באחרית פירוק הטקסט.

נפלט לו באקראי: "איפה אתה אבא אבא /אנוכי אהבתיך אהבה רבה" ¹⁰ לכאורה חרוזי בוסר טהורים ולמעשה שיר מכונן. אין לדעת האם זהו שיר ספרותי מדומיין או אמיתי אך עובדה היא שעגנון מתייחס בנאומיו המלוקטים ל"מעצמי אל עצמי" שלוש פעמים בפרספקטיבות שונות ובמרחק של 30 שנה בין זכרון לזכרון, מתוך הרטוריקה של הנאום שהיא הצהרתית. מפרשת אותו ומסבירה את תפקידו והטון המתלווה, נראה שזהו דיווח אמת שהופך למשל יסוד. השיר, בעיקר בנאום מ-1959 הופך לניצוץ שמחולל את יצירת עגנון בדיעבד.

הערות ומקורות לנאום

עם קבלת פרס נובל 1966 בשטוקהולם (כסלו תשכ"ז) **מעצמי אל עצמי עמוד 85**

הוד מלכותך, הוד רוממותכם המלכותיים¹¹, הוד מעלתכם, /חברי האקדמיה השבדית, גבירותי ורבותי. / רבותינו זכרונם לברכה אמרו, אסור לו לאדם ליהנות בעולם הזה בלא ברכה.¹² אכל כל מאכל, שתה כל משקה צריך לברך עליהם תחילה וסוף¹³. הריח ריח עשב טוב, ריח בשמים, ריח פירות טובים מברך על ההנאה. כיוצא בזה לגבי ראייה. ראה חמה במחזור הגדול בתקופת ניסן¹⁴, ראה ראייה ראשונה אילנות בפריחת ניצנם בחודש ניסן, ראה אילנות טובים ובריות נאות מברך. כיוצא בזה לגבי שמועה.¹⁵

ברכה אחת מברכות השמועה¹⁶ נתגלגלה לי¹⁷ על ידכם אדונים יקרים¹⁸.

מעשה ובא אצלי¹⁹ המיופה כח השבדי ²⁰ ובישרני שזיכתה אותי האקדמיה השבדית בפרס נובל, בירכתי בשם ומלכות²¹ כדין השומע שמועה טובה לו ולאחרים²², ברוך הטוב והמיטיב²³. הטוב שנתן האל הטוב בלב חכמי האקדמיה המפוארת לזכות סופר מסופרי לשון הקודש²⁴ בפרס הגדול והנכבד²⁵,

¹⁰ ראו דן לאור, חיי עגנון עמ' 23 והערה 16–15; השיר אכן מופיע בשני נאומים שונים וקודמים שכונסו ל"מעצמי אל עצמי". האחד בעמוד 26 שהוא משנת 1938 כשחגגו לעגנון חמישים שנה והשני משנת 1959 בעמ' 56 בדברים שאמר עגנון לרגל קבלת מעמד 'חבר' באוניברסיטת בר אילן.

¹¹ המלכותיים, שם עצם ולא שם תואר. מתלווית נימה אירונית.

¹² ברכות, לה, א

¹³ תחילה וסוף חשוקי חמד ברכות דף מא עמוד ב צריך לברך עליהם תחילה וסוף

¹⁴ ברכות שו"ת פנים מאירות חלק ב סימן לח גרסינן בברכות בפ' הרואה דף נ"ט ת"ר הרואה חמה בתקופתה וכו' אומר ברוך עושה מעשה בראשית ופי' רש"י כל כ"ח שנה של תקופת ניסן שבסוף כ"ח כשחזור למחזור הגדול של חמה להיות תקופת נופלת בשעת תליות המאורות בשבתאי היא שעה תחילת ליל ד' וכן כתב הרא"ש והרמב"ם בפ' עשירי מה' ברכות כתב הרואה את החמה ביום תקופת ניסן של תחילת המחזור של כ"ח שנה שהתקופה ליל רביעי כשרואה אותו ביום רביעי בבוקר מברך ברוך עושה מעשה בראשית והנה מבואר טעם ברכה זו משום שהחמה באה בנקודה בתחילת בריאתה וכן ברכת האילנות בניסן.

¹⁵ תקציר פרק 'הרואה' במסכת ברכות ובהלכה. הרשימה הקטלוגית ממפה את היחס 'אדם עולם' [סוביקט אוביקט] באופן אינטימי [אני – אתה] שהוא יחס הסופר ותרבותו לעולם דרך הבריאה של הקב"ה. [הנושאים הללו חוזרים לקראת סוף הנאום כמו שיחתו עם בני אדם, יהודים וגויים, אנשים פשוטים וילדים ובהמהות וחיות ועופות כשלמה המלך. עולם שיש בו קדושה וברכה וכלו 'פרק שירה' מ'היכל השירה'. העולם כלשונו של טשרניחובסקי נגאל בשיר ובמנגינה ואצל עגנון ודומיו יראי השם בתפילה ובברכה הפודה ממעילה.

¹⁶ ברכות השמועה, תלמוד בבלי מסכת ברכות דף נט עמוד ב תנן: על בשורות טובות אומר ברוך הטוב והמיטיב! ברכה זו נתחברה כנגד הרוגי העיר ביתר שניתנו לקבורה. היינו יש בה תמיד גם צד של חרדה ואימה וראו בשו"ע. גם החובה לאמת את השמועה לפני שמברכים.

¹⁷ מיטיביו. "מגלגלים זכות על ידי זכאי". בבא בתרא קי"ט, ב ועוד הרבה

¹⁸ אדונים יקרים צורת פניה מקובלת בגרמנית ביטוי שיש בו גם ניכור כמו הקיצור "ה"ה [האדון הנכבד]

¹⁹ חלק מן המעשים והמעשיות. מעשה בלשון הגמרא 'עובדה' אירוע אבל מיד הוא מתרגם לסיפור הנחבא בין שלל המעשים של החיים ההופך לחומר סיפורי. החיים הם רצף של מעשים וכן ההדהוד היידי.

²⁰ מר קרל לינדול. ראו דן לאור שם, 558.

²¹ ברכה שמוכרים בה את שם ה'. לא ברכה מקוצרת שאינה ברכה.

²² רמב"ם ספר האהבה, הלכות ברכות, שו"ע לעיל.

²³ ראו לעיל, המתח בברכת הטוב והמיטיב.

²⁴ ההדגשה כאן אינה על עברית סתם וגם ההבלעה שלו יחד עם סופרים אחרים שכתבו או כותבים בלשון הקודש ואין אלו בדרך כלל סופרים שקדושה פסה מהם. אלו הכותבים ישראלית.

²⁵ שם תואר הגדול והנכבד מיוחס רק לענינים דתיים כבדים כמו הבית הגדול והקדוש. מכל מקום עגנון גם במקומות אחרים בנאומי הבתר-נובל שלו מכנה את הפרס בשמות המפוארים ביותר.

והמיטיב, שהטיב עמי שבחרו בי²⁶. ועתה שבאתי עד הלום²⁷ אברך עוד ברכה אחת כדין הרואה מלך, ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם שנתן מכבודו למלך בשר ודם²⁸. ועליכם חכמים מפוארים אני מברך כדין ברוך שנתן מחכמתו לבשר ודם²⁹.

אמרו בגמרא (סנהדרין דף כג עמוד א), נקיי הדעת שבירושלים לא היו נכנסים בסעודה אלא אם כן יודעין מי יושב עמהם³⁰. ובכן אומר לכם מי אני³¹ שנכנסתם עמי בסעודה.

מתוך קטסטרופה היסטורית³² שהחריב טיטוס מלך רומי את ירושלים וגלה ישראל מארצו נולדתי אני באחת מערי הגולה³³. אבל בכל עת תמיד³⁴ דומה הייתי עלי כמי שנולד בירושלים³⁵. בחלום

²⁶ לבחירה זו יש ערך עצום בעיני עגנון והיא מעשה הא-ל וחסדו שהרי יכלו לבחור אחר או אחרת. אילו היו בוחרים רק בו אפשר שהיה צריך לברך ברכת 'שהחיינו' לפי ההלכה.

²⁷ הברכה הראשונה ברוך בביתו ועכשו נתחייב בסדרת ברכות נוספת. מכוח ראייתו.

²⁸ ראו משנה פרק הרואה וגמרא וכבר נזכר למעלה. ההבדל בין "שנתן" למלכי אומות העולם ו"שחלק" למלכלי ישראל.

²⁹ שם, קיצור שו"ע סימן ס סעיף ט מהדורת הרב מרדכי אליהו עמ' 213 והערות 'דרכי הלכה' על פי מרן השו"ע, בן איש חי וכף החיים: ברכה זו נהגו לברך ללא שם ומלכות.

³⁰ (סנהדרין כג א) הנוסח שם הוא נקיי הדעת שבירושלים לא היו מסובים בסעודה אלא א"כ היו יודעים מי מיסב עמהם ויש עוד לבדוק בנוסחים.

³¹ הצגת הזהות. 'התירוץ' תולדות עגנון. תחילת המטא-ביוגרפיה המקוצרת הנמצאת בסיפור 'הדום וכסא' ומקומות אחרים.

³² "מתוך קטסטרופה היסטורית" – הבחירה בצירוף הלשוני הזה כאילו מפקירה את החורבן למעשה חסר שליטה כמו אסון טבע. גם על השואה היו טיעונים כאלו כדי לפרוק אחריות משפטית כמו בטענות הגנה שעלו במשפטי נירנברג. כיוון שעגנון עורך בנאומו את החשבון ההיסטורי הגדול הוא משחרר רצועה גדולה בפתיחה ומשתמש במילה שמעולם לא השתמש בה בכתביו 'קטסטרופה'. החורבן נתפס במקורות היהודיים גם כקטסטרופה קוסמית וקטסטרופה מטאפיזית כמו הבריאה בקבלה. כדרמה אלוקית.

³³ האנונימיות המקרית לכאורה של בוטשטש כאילו יכול היה להיולד מתוך פיזור הגלות או פיזור הניצוצות בכל מקום אחר. מכל מקום, עגנון יוצר במשפט זה הזיקה המובהקת בין החורבן ללידתו כמו המוטיב המשיחי שהמשיח נולד ביום החורבן תשעה באב, ומהווה מסד ליצירתו כולה כמו גם על מצבת קברו.

³⁴ הביטוי 'בכל עת תמיד' – תהלים פרק לו, ב בְּכָל־עֵת תִּמְיֵד תִּהְיֶה לְתוֹכִי בְּפִי: משלי פרק ה, יט: אֵילַת אֲהָבִים וְיַעֲלֶה־תֵן יַדְיָהּ יְרוּךְ בְּכָל־עֵת לְאֶהֱבָתָה תִּשְׁגָּה תִּמְיֵד:

³⁵ על ייחודה של תפיסת ירושלים של עגנון בהקשר הנאום ראו הפרק החשוב בספרו של אבי בקר, "עגנון והמופתי על עיר הבחירה", מיהו העם הנבחר? – סיפור מאבק הרעיונות הגדול בהיסטוריה 2013, 346–388. להבנת מעמדה של ירושלים בחיי עגנון וביצירתו כמשאת נפש ופתרונה החלקי ומרכזיותה בנאום השווה הפתיחה של לפנים מן החומה כל עמוד 10, זו אינה רק בדייה ומיתוס אלא נוכחות חייה. 'לפנים מן החומה' – לפנים מן החומה (1960)

כשהייתי תינוק מתאוה הייתי לראות את ירושלים. ועירי הרי רחוקה מירושלים, שים הגדול מפריש בין עירי לירושלים ולפרוש מטפחת על הים ולפריש עליה לארץ ישראל כדרך שעשה חנניה – מטפחתו לא היתה בידי, ולבוא בספינה – לא היה לי ליתן שכרה, ולחכות כשאר כל ישראל עד לביאת המשיח – תינוק אורך רוח אין לו. אם את רוצה אספר לך מה עשיתי. יום אחד נודמנתי לבית אחד מחברי שאביו סופר סת"ם היה. ראיתי שחנתך הסופר יריעה ונפלה פיסת קלף תחת השולחן. אמרתי לחברי, תן אותה לי, ונתנה לי. שמחתי עד לאחת, שהרי קלף הוא ועל קלף כותבים ספרים תפילין ומוזות. לקחתי עט ודיו וישבתי וכתבתי עליו ירושלים. בלילה כשעליתי על מטתי וקראתי קריאת שמע בכוונה גדולה הנחתי את הקלף מתחת לראשי וצפיתי שירושלים תתגלה עלי ואראה אותה בחלומי. בבוקר הייתי תמיה, ירושלים לא נגלתה עלי, מה עשיתי? אם את רוצה אספר לך.

נתתי עצה בלבי לכתוב את שם ירושלים באותיות של ספר תורה ובנוצת סופרים, ולא באותיות של סידור ובצפורן ברזל. הלכתי אצל הסופר ונתן לי פיסת קלף ונוצת סופרים. רחצתי את ידי וישבתי וכתבתי את שם ירושלים באותיות שכותבים בהן ספר תורה. כשהייתי ילד כבר קודם עד שלא למדתי כתב רהוט ידעתי לכתוב כתב אשורי. ומעשה שנתארך זקן אחד עובר אורח אצל אבא ואבא וראו לו אבא את כתבי. ראו הזקן ואמר מובטחני בו שיהא סופר. אבל ירושלים לא הראתה את עצמה לפני גם בפעם הזאת.

הלכתי קודר ולא ידעתי מה אעשה עוד כדי לראות את ירושלים. לא היה לי אלא להשען על הקב"ה שהוא יעלני לירושלים. כיצד, דבר זה לא ידעתי. בינתיים בזמן שירושלים מנעה את עצמה מלהראות עצמה לפני נתגלגלו ובאו ערים אשר לא ידעתי ומקומות אשר לא פקדה אותם מחשבתי וגנים ונחלים אשר לא ראיתי כמוהם עוד. ואילו ירושלים תאוותי כל הימים לא הראתה עצמה לפני. אמרי נא לאה, וכי אין זה תמוה.

ענתה לאה ואמרה לי, אבל אותם המקומות שהיו מפוזים ומכרכרים לפניך רחוקים היו מלבך ואינם עוד במפת ראייתך וירושלים אשר מנעה עצמה ממך בחלומות עומדת לפניך בעצם יופיה והדרה ואתה יושב בה ומתהלך בקרבה ואתה שמח ביישובה ורואה בתיקונה.

נתרגש לבי בקרבי ועיני התחילו מפוזות. ידעתי שאם אדבר לא אוציא מלה מתוקנת מפי. לקחתי לי מועד והעברתי את ימיני על עיני ובשמאלי החלקתי את גרוני כאדם שמרגיש בגרונו ומתכוון לתקן בו דבר. כל זאת עשיתי שלא תראו אותי לאה שאיני יודע להשיב דבר. [...]

בחזון לילה³⁶ ראיתי את עצמי עומד עם אחי הלויים³⁷ בבית המקדש כשאני שר עמהם שירי דוד מלך ישראל. נעימות שכאלה לא שמעה כל און³⁸ מיום שחרבה עירנו והלך עמה בגולה. חושד אני את המלאכים הממונים על היכל השירה שמיראתם שאשיר בהקיץ מה ששרתי בחלום³⁹ השכיחוני ביום⁴⁰ מה ששרתי בלילה, שאם היו אחי בני עמי⁴¹ שומעים לא היו יכולים לעמוד בצערם⁴² מחמת אותה הטובה שאבדה להם⁴³. כדי לפייס אותי על שנטלו ממני לשיר בפה⁴⁴ נתנו לי לעשות שירים בכתב⁴⁵.

משבט לוי אני בא⁴⁶ ואני ואבותי מן המשוררים שבבית המקדש⁴⁷ היינו⁴⁸ ומסורת קבלה⁴⁹ במשפחת בית אבותיי שמזרעו של שמואל הנביא אנו באים⁵⁰ ושמנו נקרא עלי⁵¹.

³⁶ הזאנר הפנימי הגבוה בחלום בחזון לילה איוב פרק לג, (טו) בחלום חזון לילה בנפול תרדמה על-אנשים בתנמות עלי משקב; (טז) אן יגלה און אנשים ובמסרם יתתם: קורות בתינו עמוד 97

כך נסתלק לו זקננו ר' שמואל הלוי סגולת הלויים, שהיה יפה תואר ויפה מראו וחכם ומבין באגדות הש"ס ובקי בלשונות ויודע נגן בנגינות שהיו הלויים מנגנים בבית המקדש, שהוא מצא את ספר הנגינות לשירי הלויים שהיו הלויים אומרים בבית המקדש. והיה הדור בלבושו. מכל מלבושיו לא נשתיר לו לכסות את מערומיו. רק דמו דם טהור שהיה שותת כיסה אותו כפורפוריא. עליו יאה למספד ועליו יאה לקונן, כל צדיק שאומות העולם הורגין אותו הקב"ה כותבו כפורפוריא שלו, כפורפוריא של מעלה כפורפוריא של מטה.

³⁸ מקבילות עד הנה – עם כניסת היום (1952; 1953) עמוד 177
מאליה ומעצמה נתעטפה עלי נפשי ועמדתי והתפללתי כעטופי טליתות ובעלי קיטלים. ואף ילדתי הקטנה שנתנממה חזרה מתוך שנתה על כל תפילה ותפילה בניגונים ערבים שלא שמעה כל און מעולם. וכן כנגן המנגן עמ' 90.

³⁹ מוטיב שירת המלאכים ונאמר במקום אחר במדרש (איכה רבה וילנא, פרשה ג): "אמר רב חלבו: בכל יום ויום בורא הקדוש ברוך הוא כת של מלאכים חדשים, ואומרין שירה חדשה והולכין להם". ונשאלת השאלה: מדוע צריך ריבוננו של עולם את השירה? ומה טיבה? על השאלות הללו, עונה הוהר הקדוש (והר, שמות, פרשת שמות, יח ע"ב):

תנא. כשברא הקדוש ברוך הוא את עולמו, עלה בחפץ לפניו וברא את השמים בימינו והארץ בשמאלו. ועלה בחפץ לפניו לנהוג היום והלילה, וברא המלאכים הממונים בחסדו ביום (נ"א: לומר שירה ביום זמן החסד), וברא המלאכים הממונים לומר שירה בלילה [...]. אלו מקשיבים שירת היום ואלו מקשיבים שירת הלילה. שירתם של ישראל: קדוש [...]. ותנא. אלו האומרים שירה בלילה, אלו הם שרים על כל בעלי שיר. וכשפותחין החיים שירה, מוסיפין העליונים כח לדעת ולהכיר ולהשיג מה שלא השיגו שמים וארץ, מוסיפין כח בהאי שירה.

⁴⁰ ובלילה שירה עמי על כפות המנעול – "אחות" (1910), עמ' 404. ובלילה שירה עמו. תהלים מב, ט: יומם יצוה ה' | תסדו ובלילה שירה שירו עמי תפלה לאל תיי:

⁴¹ כינוי של הזדהות מלאה, ענוות הנציג: אחי בני עמי בחנותו של מר לובלין (1962–1968) עמוד 35 בכך דר אני בלייפציג בתוך אחי בני עמי, כמו שתירגם יונתן בגו עיסקי עמי אנא מסוברא.

⁴² מקבילות: לא היו יכולים לעמוד בצערם, ראו לא יכול היה לעמוד בצערו תמול שלשום 252, האיש לבוש הבדים, עיר ומלואה 101 ולפנים מן החומה 29 לפנים מן החומה – לפנים מן החומה (1960) עמוד 29: ואלמלא שזכר החסיד חסדו יתברך שהעלה אותו לארץ קדשו ונתן לו לדור בעירו לא היה יכול לעמוד בצערו.

⁴³ מחמת אותה הטובה שאבדה להם תמול שלשום (1945; 1952) עמוד 481
כמו שכתב המהרש"א בבבא בתרא. מחמת אותה טובה שלעתיד לבא לא שכחו טובתה של יפו, וכן עיר ומלואה –

הירחמיאלים (1968) עמוד 186
שראו את עירנו בגדולתה ומתאבלים עליה שאבדה מן העולם.

⁴⁴ עיקר שירה בפה או בכלי מחלוקת תלמוד בבלי מסכת תענית דף כז, א רבי שמעון בן אלעזר: כהנים ולוים וכלי שיר מעכבין את הקרבן. במאי קמיפלגי? מר סבר: עיקר שירה בפה, ומר סבר עיקר שירה בכלי.

⁴⁵ קא אתינא תלמוד בבלי מסכת ברכות דף כ, א
אנא מזרעא דיוסף קא אתינא, אלו ואלו – בני שמואל (1941) עמוד 312

יואל ואביה שני בני שמואל נראו לו לזקני רבי שמואל ראש מדינה בחלומו. אמר להם זקני, במחילה מכבודך זקני, במחילה מכבודך דודי (שאנו מזרעו של שמואל הרמתי אנו באים, מבני יואל או מבני אביה) אותו ריגון שמרננים אחריכם מה הוא?

⁴⁶ ודאות החיים בגלגולי עבר. ראו עיסקו של עגנון ביצירתו בנושא הגלגול לדוגמה עידו ועינים.

עגנון מתחבט בנושא הגלגול ברבות מיצירותיו. ראה לדוגמה, אורח נטה ללון 74: "נטלתי עט ונייר וכתבתי כיצד להתנהג עמי אחר פטירתתי, לפי שאני בא מארץ ישראל יכולים לחשוב שאני מבקש שיעלוני לשם ויחזירוני לעפרה, גלל כן כתבתי בפירוש שיקברוני במקום שאמות ולא יעבירו עצמותי לארץ ישראל. דיו לאותו אדם שיתגלגל לשם עם כל ישראל, מפני שיצא לחוצה לארץ. והלוא גלגול מחילות קשה. כלום גלגולים שנתגלגלתי בחיי קלים היו. וכלום גופו של אותו אדם חביב עליו כל כך שידאג לו אף לאחר מיתתו.

⁴⁷ ראו לעיל 'חוש הריח' סיפור המקדים את הנאום ומעלה מנושאו בעיני הלשון והנבואה ב-30 שנה.
⁴⁸ מצרף עצמו עמהם כזיכרון ועדות משותפת.

בן חמש שנים הייתי כשכתבתי את שירי הראשון.⁵² מתוך געגועים על אבא כתבתי. מעשה ונסע אבא ז"ל לרגל עסקיו. תקפו עלי געגועי עליו ועשיתי שיר. מכאן ואילך עשיתי שירים הרבה.⁵³ מכל השירים שעשיתי לא נשתייר כלום.⁵⁴ בית אבא שהנחתי שם חדר מלא כתבים נשרף במלחמה הראשונה ונשרפו עמו כל שהנחתי שם.⁵⁵ והאומנים הצעירים, החייטים והסנדלרים, שהיו שרים את שירי בשעת מלאכתם נהרגו במלחמה הראשונה,⁵⁶ ואותם שלא נהרגו במלחמה, מקצתם נקברו חיים עם אחיותיהם בבור שזכרו לעצמם בפקודת האיב⁵⁷ ורובם נשרפו במשרפות אושוויץ⁵⁸ עם אחיותיהם⁵⁹ שפיארו את עירנו ביפויין והנעימו בקולן המתוק את שירי.⁶⁰

⁴⁹ מסורת קבלה לדוגמא יאיר דרייפוס, קביעת נוסח התפילה, כתב העת תחומין ח' 407–388 כשאין אסמכתא ממשית אלא מנהג ומסורת מקובלים כמו הלכה למשה מסיני או הביטוי התלמודי 'נקטינן' עגנון משתמש בביטוי הזה ביצירותיו לציין ערפל היסטורי מסורת שאין יודעים מקורה.

⁵⁰ שושלת גדולה יוצאת ממנו ולכן אחז במחלוקת. בספר דברי הימים מופיע שהוא בן אלקנה, בן אסיר בן תוהו בן צוף בן קורח בן קהת בן לוי. דברי הימים א פרק ו בכמה מקומות ביצירתו, עגנון מזכיר שיוכו לשמואל הנביא.

וְאֵלֶּה הָעֲמֻדִים וּבְנֵיהֶם מִבְּנֵי הַקְּהָלִי הַיָּמִן הַמְּשׁוֹרָר בֶּן־יִזְאֵל בֶּן־שְׁמוּאֵל: בֶּן־אֶלְקָנָה בֶּן־יִרְחָם בֶּן־אֶלְיָאֵל בֶּן־תָּוֹם: בֶּן־צִיֵּף צוּף בֶּן־אֶלְקָנָה בֶּן־מַחֲת בֶּן־עֲמֻשִׁי: בֶּן־אֶלְקָנָה בֶּן־יִזְאֵל בֶּן־עֲזָרְיָה בֶּן־צְפַנְיָה: בֶּן־תַּחַת בֶּן־אֲסִיר בֶּן־אֲבִיסָף בֶּן־קָרַח: דְּבָרֵי הַיָּמִים א פֶּרֶק ו, יח-כב

⁵¹ צירוף כבול אשר נקרא שמך דניאל פרק ט פ (יח) הָטָה אֶלְתָּו אֲזַנְךָ וְשָׁמַעַת פָּקַח עֵינֶיךָ וְרָאָה שְׁמַמְתִּינוּ וְהֵעֵר אֲשֶׁר־נִקְרָא שְׁמֶךָ עֲלֶיךָ כִּי לֹא עַל־צִדְקָתֵינוּ אֲנֻחְנוּ מִפִּילִים תִּחְנוּנֵינוּ לְפָנֶיךָ כִּי עַל־רַחֲמֶיךָ תִּרְבִּים:

(יט) אֲדִנְיוּ שְׁמַעָה אֲדִנְיוּ סִלְחָה אֲדִנְיוּ הַקְּשִׁיבָה וְעֲשֵׂה אֶל־תַּאֲחָר לְמַעַנְךָ אֱלֹהֵי כִּי־שְׁמֶךָ נִקְרָא עַל־עֵרְךָ וְעַל־עַמְּךָ.

⁵² על השיר הראשון הזה ראה לעיל במבוא למאמר וכן מאמרי על הסיפור ל"בית אבא" שבספר המעשים, לב אבות על בנים, יחסי הורים וצאצאיהם, כינס אברהם דבירי, עורכים יהודה סשביב ובעז אופן, הוצאת מכון צומת-צוותי מדע ותורה תשע"ד 434–465

⁵³ במקומות אחרים עגנון מגנה את שירי הילדות שלו כשירי בוסר שמוטב להם שאבדו. ראה ביבליוגרפיה דב סדן, שנה ראשונה, מסה עיון וחקר ובעיקר אצל יצחק בקון, עגנון הצעיר, תשמ"ט. בפועל, עגנון אינו נחשב למשורר, ושיריו שפורסמו בתוך יצירותיו או כשירים לכשעצמם אינם בעלי ערך רב אלא כאילוטרציות להבנת הסיפורים.

⁵⁴ בכמה מקומות עגנון מציין שמלחמת העולם הראשונה היא תחילתה של השנייה ולמעשה מימות קין והבל.

⁵⁵ פעם ראשונה ששומעים שהייתה שריפה לפני השריפה בהומבורג.

⁵⁶ ראה הע' 56.

⁵⁷ הרצף בבור שזכרו לעצמם לפני מן החומה – כיסוי הדם (1960) עמוד 84

כמה שמספרים את אכזריותם של הנאצים לא סיפרו חצי אכזריותם, שיש ערים שהיו מלאים מישראל ולא השאירו מהם נפש חיה ואם נשתייר אחד או שנים מן העיר הוא מפני שלא היה בעיר בימי השחיתות

⁵⁸ מופיע גם ובעיקר בתעתיק שונה. אושביץ הוא כינוי לשיא התופת של השואה, מטונימיה קונקרטי של נושא מיתולוגי

1. עד הנה – לילה מן הלילות (1952; 1953) עמוד 211

קרבותי אצלו וראיתי שהוא משהלי קרובי. זה משהלי שנתגדל עמי ונתלבט עמי בכל לבטי הזמן עד שנלקח לצבא ונעשה

בו מום ופטרואו. סבורים היינו עליו שנשרף בכבשן של אושביץ ולבסוף עמד חי בתוך חדר.

מכאן ואילך כל מקום שנזכרת אושביץ נזכרת נערה, ילדה או בת ונראה שהאיום הוא על גרעין הקיום של האומה-השכינה.

במל מקום לדמויות הנשיות הצעירות יש ממד אליגורי.

2. לפני מן החומה – לפני מן החומה (1960) עמוד 26

עוד דברים רבים ונכבדים דיברתי מלבד המון נסתרות לאין שיעור שגליתי באותם הימים בסביבי ירושלים. אם עדיין תמר חיה ודאי שכחה את הדברים, ואם נשרפה במשרפות אושביץ אפשר שכשהכניסוה הטמאים הארורים לכבשן האש אפשר שנזכרה את יום לכתנו בסביבי ירושלים ואפשר שזכרון היום וזכרון השעה הקלו עליה את יסורי מיתתה, שדור זה דור שלנו הימים יונקים מן הימים שלפנינו שהיו יונקים מן הימים הראשונים.

3. פתחי דברים – פתחי דברים (שנות החמשים) עמוד 108

לילך בדרכים רחוקות ולסייר ארצות רחוקות הוא מפני שלא היו בגזירת ימי הבינים. את כל חלל העולם הייתי נותן למי שיאמר לי אם אותה התינוקת חיה. אני הצלתי אותה מידי גוי אחד שנשק לה ומתיירא אני שמא בא גוי אחר והביא אותה למשרפות בני אדם שבאושביץ.

4. פתחי דברים – התמונה (שנות החמשים והששים) עמוד 168

והיו העתונים מפרסמים את תמונתה של אמיצה הקטנה והיו הקוראים רואים ואומרים, הלא הילדה הזאת בת פלוני שראינו אותו ואת אשתו אם הילדה, כשהוציא הגרמני את הילדה משדי אמה וזרק את הילדה לארץ ולקח את האם ואת האב והולכים לאושביץ להיות למאכל לעם לנאצים. מאחר שלא הספיק הגלף להתקין את הגלופות ולא נתפרסמה תמונתה של אמיצה בעתונים צריכני למצוא לה מתנה אחרת לחנוכה.

5. פתחי דברים – התמונה (שנות החמשים והששים) עמוד 169

לכל עתון וכל עתון יביא את תמונת אמיצה ואת האותיות שכתבתי למטה מן התמונה, אמרו לי בת מי אני, ויראו את התמונה ויאמרו הלא בת אחותנו היא אשר ראינו בקחת הגרמני את התינוקת מבין שדיה ואת התינוקת זרק אל אחד

כגורל השרים והשרות⁶¹ שעלו הם ושירי באש היה גורל הספרים שעשיתי אחר כך⁶². כולם כאחד עלו בלהב השמים⁶³ בדליקה שנפלה בביתי בלילה אחד בהומבורג⁶⁴ עיר הרחצה ואני מוטל הייתי חולה בבית החולים⁶⁵.

השיחים ואותה הוליך לאושביץ להיות מאכל לעם לנאצים. אבל הגלף עסוק היה בגלופות לציוריהם של הציירים שנתקבלו ציוריהם לתערוכת החורף ולא הספיק לתת את דעתו על תמונת אמיצה לעשות ממנה גלופה. ועתה עלי לתת לאמיצה לחנוכה מתנה אחרת.

⁵⁹ חזור פעמים בסמוך על הבטוי "עם אחיותים". כמו אבות על בנים. עם הקרבה המשפחתית הגדולה ביותר. עם נשמותיהם האינטימיות שנרצחו במיתות המשוונות

⁶⁰ שירים עממיים שנתקבלו הם עדות לערך השירים של עגנון. עוקף את השירה המלאכותית ומוקיר את עמך ואת שירתו שהפכה לכאורה לחלק מהפולקלור.. ראה ביטויים כמו 'שירי ערש', 'שירי רננות'.

⁶¹ מכלול מקהלת היהודים, הקרבנות, השרים והשרות כמו התזמורת באושביץ.

⁶² בלבול בזמנים בגלל מוטיב השריפה הגורף. כתביו שנשרפו לאחר מלחמת העולם הראשונה בהומבורג 1924 אין להם קשר לא לכתבים שנשרפו או נכחדו. כתבי נעוריו ולא לכתבים ולשרפות שבשואה אבל כאן מסכת אחת. של רצף שריפות, גזרות ושמדות.

⁶³ 1. אלו ואלו – הדרשה (1934) עמוד 213

שלושה עשר ספרים הניח אחריו אותו צדיק ולא נשתיירו מהם אלא ארבעה שהצילם רבי אשר זעליג בנו מן הדליקה, ושאר כל ספריו עלו בלהב השמימה ביום שנשרפה זאלוויץ. חבל על דברים מתוקים שיכולים להשיב בהם את הנפש שאבדו ממנו. דרושים בנגלה ובנסתר שנתגלו לאותו צדיק חזרו ונסתתרו.

2. אורח נטה ללון (1938; 1939; 1950; 1953) עמוד 180

ואבותיהם מאבותיהם שקיבלו סדר תפילתם, כנגד השער שמכוון להם בשמים. וכשם שהתפללו בנוסח אחד, כך התפללו בניגונים מיוחדים, שמקצתם ניתנו בסיני ומקצתם קיבלנו מקדושי אלמני"א. שבשעה שהעלו אותם האויבים על המוקד ועלו בלהב השמימה נתפעלה הנפש המרגשת בקרבתם לפני ה' ואמרו שירות ותושבחות בשיר וקול תודה. והם לא היו יודעים ששרים, אלא הקול מתנגן מאליו, ובאו החזנים הראשונים וקבעו את הניגון בתפילה. ועדיין יכול אדם להרגיש כן בשעה שמתפלל באמת, שאותו

⁶⁴ נזכר כארוע מכונן ברוב הרשימות הביוגרפיות ב'עצמי אל עצמי' וכאירוע סימבולי ב'פת שלמה' ובמקומות אחרים.

1. מעצמי אל עצמי עמוד 7

בשנת תרפ"ד ואני שוכב בבית החולים בהומבורג יצאה אש וכל ביתי נשרף וכל קנייני וכל ספרי כארבעת אלפים ספרים, רובם יקרי המציאות, היו [עמוד 8] למאכלת אש. בעטיו של מומר אחד שהבטיח את סחורתו באחריות והצית את הבית, והעיר הומבורג לא עשתה דבר לכבות את האש, כי לא שמה לב לתקן את כלי מכבי האש. או נשרפו כל כתבי אשר טפחתי ורביתי שמונה עשרה שנה. וכן נזכר שם בעמ', 177, 26,28,139,140 ועוד הרבה וכל איזכור כזה יש לו חשיבות להבנת הנאום דנן.

2. מעצמי אל עצמי עמוד 26

אבל כל שעותיו שהיה פנוי מעסקיו מן המסחר הקדיש לתורה. הניח אחריו בכתב יד חיבור גדול על הרמב"ם. החיבור הזה נשרף בדליקה שנפלה [עמוד 26] בביתי בעיר הומבורג לגבי ה"א שנשרפו בה כל כתבי עמי בכתובים וכן כל קנייני.

3. מעצמי אל עצמי עמוד 28

ואמו של אותו התינוק טעו בי שאני הוא בנם. העתון דער יידישער וועקער (יידישע ולא יידישער) שכתבתי בו בכל גליון דברים הרבה מהם בשמי ומהם בשמות בדויים וכינויים משונים לא נשתייר ממנו אלא אכסמפלר שלם אחד. הטופס שלי נשרף בשריפת ביתי בהומבורג. כשהיה ביאליק עליו השלום מתגורר בהומבורג רגיל היה לישוב אצלי ולקרות בשירי וסיפורי שנדפסו בוועקער. פעם אחת שאלתי אותו, מה מצא שכדאי לו לבטל זמן בקריאה של דברי בוסר שאני ואתה יודעים שאין בהם כלום.

4. מעצמי אל עצמי עמוד 139

מסר ברנר את הסיפור לדפוס וכתב עליו לר' בנימין, ילקו אותנו המבקרים. ובסוף לקיתי על ידי ברנר עצמו, שכתב עליו דברים קשים. אבל אף מזה הרווחתי, שנשתייר בדפוס אחר ששאר כל כתבי נשרפו עם ביתי בהומבורג וביניהם סיפורי הגדול בצרור החיים וניתן לי אחר כך לתקנו. זה כחו של אדם טוב שאם בא על ידו דבר שאינו טוב אף הוא נהפך לטובה.

5. מעצמי אל עצמי עמוד 140

נחרצה לי והסכים לעשות עמי. התחלתי עושה עד שעלתה בידי לסדר ספר אחד ולהתקינו לדפוס. (נשרף בשריפת ביתי בהומבורג עם כל כתבי וספרי). לרגל תלמודי התחלתי מחזר אחר ספרים עבריים ישנים, ופשפשתי בעליות גג ובמרתפים, ואם שמעתי שבכפר פלוני יש אדם שיש בידו ספר עברי שאיני מכיר הלכתי אצלו. בין כך לכך התחיל האמצעי עושה עצמו תכלית.

6. מעצמי אל עצמי עמוד 177

שרכשה לה כנרת, על שתיים שלש שורות שקרא בספר שנזדמן לו בדרך נס. דברים שנשתיירו בקולמוסו בין מאמר ובין דין וחשבון למשרד הארצישראלי שלח לי. אותן האיגרות וכן כל מה שכתב לי אחר כך לחוצה לארץ נשרפו בשריפת ביתי וכתבי וקנייני בהומבורג.

7. מעצמי אל עצמי עמוד 179

ובתוך הספרים שנשרפו היה רומן גדול של ששים גליונות דפוס שהודיע עליו המו"ל, שהוא עומד להוציא את החלק הראשון. עם הרומן הזה בצרור החיים שמו נשרף כל מה שכתבתי מיום שירדתי מארץ ישראל לגולה⁶⁶, וכן ספר שעשיתי עם מרטין בובר⁶⁷. מלבד ארבעת אלפים ספרים עבריים שרובם באו לי בירושה מאבותי⁶⁸ ומקצתם קניתי מכספי שקימצתי מלחמי.⁶⁹

ר' בנימין חזר לארץ ואני קיפחתי עוד כמה שנים בחוצה לארץ. מזמן לזמן פוקד היה אותי ר' בנימין באגרותיו. (כולן נשרפו בשריפה בהומבורג). באחד ממכתביו כתב לי שהוא לומד ערבית וכבר קורא בספרי ערב, והרי הוא מבקש לתרגם את אלף לילה ולילה (תת"א לילות בלשוננו) על מנת שאשתתף עמו בתרגום. באותו פרק היה ביאליק דר בהומבורג ושאלני ר' בנימין על שלומי, ובזה הלשון כתב, מה עושה יופיטר – ביאליק.

8. מעצמי אל עצמי עמוד 271

מדלג על כמה שנים עד לשנים שנתקרבתי הרבה אצל בובר בזמן שעמדנו לסדר את כל סיפורי המעשיות של החסידים. אזכיר כאן שהספר הראשון סיפורי הבעש"ט כבר היה מסודר וכבר היה מוכן לדפוס ולצאת בהוצאת דביר אלא שנפלה דליקה בביתי שבהומבורג ועלה הספר באש עם כל כתבי, עם סיפור גדול של שלושה חלקים בצרור החיים שכבר הודיעו עליו בהתקופה כרך ד'.

9. מעצמי אל עצמי עמוד 293

כאן יורשה לי לספר את אשר עשה המנוח בשבילי. לאחר שנשרף ביתי (בהומבורג) וכל ספרי, ארבעת אלפים ומאה ספרים, וכל כתבי, הקדיש המנוח סכום של עשרת אלפים מארק זהב כדי לפקח את הגל, שמא ימצא קצת מכתבי. בעצמו בא אצלי, דרך של שמונה שעות, ובעצמו בא בדברים עם הפירמה היותר גדולה בעולם להתעסק בפיקוח הגל.

10. אסתרליין יקירתי עמוד 28

היש תקוה כי נקבל דמי פצוי מהומבורג? את מי את רואה ועם מי את נפגשת ומה סדר יומך?

11. אסתרליין יקירתי עמוד 67

היום כתבתי לה' שוקן מכתב ושלחתי לו העתקה של הספור. מה בדבר הפרוצס שלנו עם הומבורג?⁶⁵ הקרבניות, גרעין חוויה המשוחזרת בסיפור "עבדיה בעל מום".

⁶⁶ העונש, הוא אשם בשריפת ספריו כיון שירד.

⁶⁷ ספר המעשיות של החסידים ראה לעיל, הערה [8]

⁶⁸ עדות אמת ראו למעלה וראו בספרו 'קורות בתינו' ספרים נדירים שירש או קיבל מקרוביו.

⁶⁹ קימץ מלחמו 1. מעצמי אל עצמי עמוד 86;

שהוא עומד להוציא את החלק הראשון. עם הרומן הזה בצרור החיים שמו נשרף כל מה שכתבתי מיום שירדתי מארץ ישראל לגולה, וכן ספר שעשיתי עם מרטין בובר. מלבד ארבעת אלפים ספרים עבריים שרובם באו לי בירושה מאבותי ומקצתם קניתי מכספי שקימצתי מלחמי.

2. מעצמי אל עצמי עמוד 136;

מלבד שהיה ברנר סופר גדול שכתב ספרים שעדיין עומדים בחידושם עמד לה לספרותנו בימי מצוקתה וקימץ מלחמו הדל והוציא את המעורר ואת רביבים וספר של שופמן וספר של גנסין וספר של אורלוף ואף את ספרי הראשון הוציא כמו שסיפרתי וכל פרוטה שבאה לידו ממוכרי הספרים נתן למחבר ולא נטל לעצמו שכר טרחה. יש עושה לשם פרנסה ויש עושה לשם כבוד, ברנר לשם סופרינו וספרותנו עשה וכל מה שעשה מתוך טובת עין עשה.

3. מעצמי אל עצמי עמוד 210;

לא בשליחות של מוסדות ולא בכספי ציבור נסע נסיעות של סכנה, אלא ממה שקימץ מלחמו לחם מורה בבית מדרש למורים. הוא שראוי היה לישיב בקתדרא באוניברסיטה ולהרחיב גבולו בתלמידים שראויים היו לקבל תורה וחכמה מפיו קיפח את זמנו כמורה בבתי ספר תיכוניים שעבודתם מרובה ושכרם מועט ולא כל תלמיד לומד לשם לימוד, בזמן שהיה בידו להביא ברכה ממה שקיבל מתוך ספרים וממה שלמד מן הראייה. מוסיף עליהם ממה שקיבל מספרי חכמינו ז"ל ראשונים ואחרונים.

עגנון מטייל בסביבת ביתו בירושלים תמונת מסך מתוך סרטו של מיכה שגריר

אמרתי כאן מיום שירדתי מארץ ישראל⁷⁰ ולא סיפרתי עוד שדרתי בארץ ישראל⁷¹. ובכן אספר. בן תשע עשרה שנה ומחצה⁷² עליתי לארץ ישראל לעבוד אדמתה⁷³ ולאכול מיגיע כפי. מפני שלא מצאתי עבודה⁷⁴ ביקשתי לי את פרנסתי ממקום אחר. נעשיתי מזכיר של ועד חובבי ציון⁷⁵ ומזכיר של המועצה הארצי-ישראלית שהיתה מעין הפרלמנט בדרך, וכן הייתי המזכיר הראשון של בית משפט השלום. על ידיהם זכיתי להכיר פנים אל פנים כל אדם בישראל⁷⁶, ואותם שלא הכרתי על ידי אותן המשרות הכרתי מתוך אהבה ורצון להכיר את בני עמי⁷⁷. קרוב לודאי שבאותן השנים לא היה בארץ ישראל איש או אישה או תינוק שלא הכרתי.⁷⁸

אחר שריפת כל קנייני⁷⁹ נתן ה' חכמה⁸⁰ בלבי ובעטי. אף עשיתי ספר על מתן תורה וספר לימים נוראים וספר על ספריהם של ישראל שנתחברו מיום שניתנה תורה לישראל.⁸¹

⁷⁰ מלוא האשמה ראו נאומו של עגנון בסקנדינביה 1951. הע' 1.

⁷¹ ימי נעוריו – לדור שלא על מנת לגור קבע. הסיפור היפואי 'תשרי'.

⁷² כאן העדות נאמנה מבחינת הגיל האמיתי. הנוא הזה גילו של עגנון מלא שיבושים ודנו בו רבות.

⁷³ כמו יצחק קומר וכמו ברנר אנשים רחנניים שמעולם לא עבדו עבודת כפיים פקידים, מורים, סופרים, עיתונאים ועסקנים.

⁷⁴ לא היה מתאים לעבודת כפיים מלכתחילה ולא ידוע בזכרונותיו הפרטיים שחיפש.

⁷⁵ הפרנסות היפואיות נזכרות גם ברשימות ביוגרפיות אחרות בתחילת 'מעצמי אל עצמי' ובחלק מסיפוריו כמו 'אחות'. [1910]

⁷⁶ זכות וחובת הכרת כל אדם מישראל, ראו: עד הנה – תהלה, עמוד 181: וכי מחוייב אתה להכיר כל הזקנות שבירושלים? אמרתי לה, והיאך הכרת את אותי? ענתה ואמרה לי, ירושלים מתוך שענייה צפויות לכל ישראל, כל שבא לכאן נחקק בלבנו ואין אנו שוכחים אותו. ההכרה בסיפור כליקות ניצוצות וכקיבוץ גלויות מה שהופך אותו סופר ומונה ומכיר ויודע ובעל הכשרה שאין לכל אדם. סופר של בני עמו.

⁷⁷ מתרגם מיונתן או אונקלוס בני עמי כינוי ידידותי מאוד מקובל בפתיחה לנאומים ראו נאומו בגין.

⁷⁸ רשימות קטלוגיות מלאות כמו בספר טלפונים או קטלוג טכני של כלים אך ללא הכרה של ממש ראה בחנותו של מר לובלין. דרך למיפוי העולם.

⁷⁹ הקניינים המדומים אלו ואלו – מן השמים (1946) עמוד 180: "אותו אורח לא דיבר דברי אלקים חיים, אלא סיפר על קניינים המדומים שאבדו ממנו.

⁸⁰ לשלמה נתן ה' חכמה בליבו.

⁸¹ הילקוטים. ספרי הקודש של עגנון שראה בהם עיקר.

מיום שחזרתי לארץ ישראל יצאתי משם שתי פעמים. פעם אחת לשם הדפסת ספרי שהוציא זלמן שוקן ופעם אחת נסעתי לשבדיה ונורבגיה.⁸² משורריהם מעצמי אל עצמי עמוד 87 הגדולים נתנו בלבי אהבה וחיבה לארצותיהם עד שאמרתי אלך ואראה אותן. עתה באתי בפעם השלישית כדי לקבל ברכה מכם חכמי האקדמיה.

בימי ישיבתי בירושלים כתבתי סיפורים גדולים עם קטנים. מקצתם נדפסו, רובם עדיין בכתובים.

כבר סיפרתי שראשית מעשי שירי מתוך געגועים על אבא באו. אף ראשית לימודי מאבא בא לי וכן מן הדיין שבעירי. קדמו להם שלושה מלמדים שלמדתי אצלם בזה אחר זה משנת שלוש ומחצה לחיי עד שנעשיתי בן שמונה ומחצה.

רבתי בשירה ובספרות מי הם? דבר זה שנוי במחלוקת. יש רואים בספרי השפעות של סופרים שאני בעוניי אפילו את שמותיהם לא שמעתי ויש רואים בספרי השפעות של משוררים שאת שמותיהם שמעתי ואילו את דבריהם לא קראתי. דעתי אני מה היא? ממי קיבלתי יניקה? לאו כל אדם זוכר כל טיפת חלב ששתה מה שמה של אותה פרה ששתה מחלבה. כדי שלא להוציאכם חלק אנסה לברר ממי קיבלתי מה שקיבלתי.

ראשון לכולם כתבי הקודש, מהם למדתי לצרף אותיות. שניים להם משנה ותלמוד ומדרשים ופירוש רש"י על התורה. אחריהם הפוסקים ומשוררינו הקדושים וחכמי ימי הביניים ובראשם אדוננו הרמב"ם ז"ל.

משהתחלתי לצרף אותיות לוועיות קראתי כל ספר שנודמן לידי בלשון גרמנית⁸³ ובודאי קיבלתי מהם כפי שורש נשמתי. מקוצר הזמן לא אעסוק בביבליוגרפיה⁸⁴ ולא אזכיר שמות. אם כן למה פרטתי את ספרי היהודים? מפני שהם העמידוני על עיקרי⁸⁵. ולבי אומר לי, שהם המליצו עלי לזכות בפרס נובל.⁸⁶

השפעה אחרת קיבלתי מכל איש ומכל אשה ומכל תינוק שנודמנו לי בדרכי הן יהודים הן אינם

יהודים. שיחות הבריות,⁸⁷ סיפורי מעשיהם נחקקו בלבי ומהם עלו על עטי. כיוצא בהם מראות הטבע. ים המלח שרואה הייתי בכל יום מגג ביתי עם הנץ החמה, נחל ארנון שטבלתי בו, לילות שעשיתי עם חסידים ואנשי מעשה בחצות לילה אצל הכותל המערבי עינים נתנו לי לראות את ארצו של הקב"ה שנתן לנו את העיר ששיכן שמו עליה.⁸⁸

עגנו בשנת 1966 צילום מסך מתוך סרטם של מיכה שגריר ויכין הירש

⁸² ראו הנאום מ-1951.

85

מאמרים בנושא ראה דן לאור, דן

מירון. על פרוסט ועגנון, הארץ 2012 וקודם לכן ג'ולייט חסין. Astrid Popien. The Bookcase of Dr. Manfred Herbst: S.Y

Agnon's Novel Shira and European Literature, Agnon and Germany 2010, 114-63

⁸⁴ אחד הדברים הכואבים והמוכחשים פרשת השפעת קפקא. התלות בגרמנית ובלשונה. עגנון עסק רבות בביבליוגרפיה והכיר את התחום הנזכר בכמה יצירותיו ובעיקר בעד הנה.

⁸⁵ ספרי היהודים, "יודישע ליטראטור", לרבות ספרי חסידות וקבלה בכל הרמות ומכל הבא ליד ואין זה מה שמקובל בספרות עברית או ספרות ישראלית בידינית או ספרות יפה. ראה האנתולוגיה 'שפר סופר וסיפור'.

⁸⁶ לבי אומר לי: ההמלצה היא לא בדיוק מקורצוויל אלא מעין כפיות טובה כלפיו והכרת טובה לכל היהודים שעסק בכתביהם. יש להם השפעה בעולמות התחתונים להטות לב מלכים ושרים. ההדגשה של כתבי היהודים באה כנגד הספרות הגרמנית הכללית או האירופאית. עגנון היה מודע לשנאת ישראל המפעפעת בכתבים הללו והזכיר אותה בכתביו.

⁸⁷ לעומת זאת שיחת הבריות היא בגדר הנושא האוניברסלי הלגיטימי, כשאנשים משיחים לפי תומם כמו גם חיות שמשוחות. כך כל הבריאה כולה.

⁸⁸ ששיכן שמו עליה ראו לעיל. ספר דניאל. העולם הוא חותמו של הקב"ה ומקומות הקודש המיוחדים שבירושלים לפנים מן החומה, הם עיקר החותם.

כדי לא לקפח שכר כל ברייה חייב אני להזכיר בהמות חיות ועופות שלמדתי מהם. כבר אמר איוב, (פרק לה פסוק יא) מלפנו מבהמות ארץ ומעוף השמים יחכמנו.⁸⁹ מקצת מה שלמדתי מהם כתבתי על ספרי. אבל חוששני שלא למדתי כל צרכי. הרי ששמעתי קול כלב נובח קול ציפור מצייצת, קול תרנגול קורא איני יודע אם מודים לי על כל מה שסיפרתי עליהם או אם קוראים עלי תגר.

מעצמי אל עצמי עמוד 88

קודם שמסיים אני את דברי אומר עוד דבר. אם שיבחתי את עצמי יותר מדי

למענכם שיבחתי את עצמי⁹⁰, כדי להניח את דעתכם על שימת עיניכם עלי. כשאני לעצמי מאוד מאוד קטן אני בעיני. כל ימי אינו זו ממני המזמור שאמר דוד (תהלים קלא) ה' לא גבה לבי ולא רמו עיני ולא הילכתי בגדולות ובנפלאות ממני. אם מוצא אני חיזוק לעצמי הוא שזכיתי לדור בארץ אשר נשבע ה' לאבותינו לתת אותה לנו כמו שכתוב (יחזקאל לו פסוק כה) וישבו על הארץ אשר נתתי לעבדי ליעקב אשר ישבו בה אבותיכם וישבו עליה המה ובניהם ובני בניהם עד עולם.⁹¹

אני טרם אכלה את דברי⁹² אתפלל תפילה קצרה⁹³. הנותן חכמה לחכמים ותשועה למלכים⁹⁴, לאין שיעור חכמתכם ירבה⁹⁵ וינשא את מלככם⁹⁶, בימיו ובימינו תיושע יהודה וישראל⁹⁷ ישכון לבטח⁹⁸. ובא לציון גואל ושמחת עולם ליושביה והתענגו על רוב שלום⁹⁹, כן יהי רצון, אמן.¹⁰⁰

⁸⁹ איוב, ראה לעיל בטקסט של עגנון.

⁹⁰ עגנון מתרץ את חריגתו מן מותר, מן הענווה והגלישה לגאווה והוא חייב לנמק זאת בתירוץ: לא למעני אני עושה זאת כי אם למענכם. "למענכם שולחתי בבלה".

⁹¹ תקווה לנצחיות הישיבה ולגליטמיות שלה. לכן ענין פרס הנובל והלגיטימציה ללשון הקודש היא לגיטימציה לירושלים. ענין זה חשוב מאוד גם לעגנון וגם למדינת ישראל ולספרות העברית וגם לספורט ולמדע וגם לארוויזיון. גם לנבואה וגם לפרובינציאליות. גם לרגש העליונות וגם לרגש הנחיתות.

⁹² פסוק בראשית פרק כד: אָנִי טָרַם אֲכַלֶּה לְדַבֵּר אֶל־לִפֵּי יְהוָה רִבְקָה; אני טרם אכלה דברי מליצה שו"ת יביע אומר חלק ב – אורח חיים סימן ג (ב) וטרם אכלה את דברי בעניין זה, אמרתי להביא כאן את אשר כתב להעיר ידידי הרב הגאון הנעלה מהר"ר ישראל יעקב פישר שליט"א.

⁹³ תפילה קצרה, חזור לנושא הפתיחה, נושא הברכות

⁹⁴ לאין שעור חכמתכם ירבה. אלו ואלו – נפלאות שמש בית המדרש (1919) עמוד 376 זרעינו וכספנו ירבה כחול וככוכבים בלילה

⁹⁵ מחזור ויטרי סימן תכד: העמידו תלמידים הרבה. להרבות חכמתם. מרבה ישיבה מרבה חכמה:

⁹⁶ וינשא מלככם על פי במדבר כד, ז וְיָרִם מֶלֶךְ מִלְּפָנָיו וְיַנְשֵׂא מַלְכְּתוֹ

⁹⁷ מוסב על המשיח בספר ירמיהו כג, ו: בַּיָּמִים תּוֹשַׁע יְהוּדָה וְיִשְׂרָאֵל יִשְׁכֵּן לְבַטַּח וְזֶה שְׁמוֹ הַפֶּךְ מְלִיצָה. ה אם בשיבוצים או בארמונים הללו עגנון יוצר סבטקסט נוסף מול מלך שבדיה רמו לגאולה האמיתית והשלמה בתוך הקלישאה.

⁹⁸ ושמחת עולם ליושביה על פי ישעיהו פרק לה, י: וְפָדוּנִי הִי יִשְׁכֹּן וְבָאוּ צִיּוֹן בְּרָצָה וְשִׂמְחַת עוֹלָם עַל־רֵאשֵׁם שְׁשׁוֹן וְשִׂמְחַת יִשְׂרָאֵל וְנָסוּ יְגוֹן וְאֲנָחָה:

⁹⁹ והתענגו על רוב שלום במדבר רבה (וילנא) פרשת נשא פרשה יא אחד כל ברכות סימן בשלום וישם לך שלום לומר שאין הברכות מועילות כלום אלא א"כ שלום עמהן, ר"א הקפר אומר גדול שלום שאין חותם כל התפלה אלא שלום ואין חותם ב"כ [ברכת כהנים] אלא שלום, גדול שלום שניתן לענוים שנאמר (שם/תהלים/ לו) וענוים ירשו ארץ והתענגו על רוב שלום, גדול שלום שהוא שקול כנגד הכל אנו אומרים עושה שלום ובורא את הכל

¹⁰⁰ עונה אמן על ברכתיו כמקובל לציין אכ"ר ובכך חותם את נאומו בשלום ועונה אמן על ברכתו הגאולה השלמה.